

Önellátásra törekvő könyvtári állomány: a feltételezések próbája

Napjainkban növekszik az érdeklődés a más intézményeknél tárolt dokumentumok elektronikus elérése iránt, miközben lankad a teljes körű saját állomány építésére irányuló törekvés. Ez a paradigmaváltás különböző elnevezéseken vált ismertté. Az információelérés paradigmáját elektronikus vagy virtuális könyvtárnak nevezik; szélsőséges példája az a könyvtár, amelyik nem fizet elő folyóiratokra, sőt egyáltalán nem gyűjt nyomtatott dokumentumokat. Ezzel a nézettel állnak szemben a „hagyományos” könyvtárosok, főleg a régi, nagy egyetemi gyűjtemények vezetői. Ők két, egymással ellentétes nyomásnak vannak kitéve: egyfelől az egyetemi felhasználói kör igényli az átfogó állományt, másrészt az egyetem nem tudja biztosítani a szükséges pénzügyi kereteket.

Mint mindenütt a világon, Ausztráliában is különböző pragmatikus módszereket alkalmaznak, hogy megteremtsék a könyvtárakban lévő nyomtatott dokumentumokhoz a jogos és hatékony hozzáférést. Az Országos Bibliográfiai Adatbázis, az Osztott Országos Állomány és a Conspectus rendszer alapján úgy látszik, hogy Ausztrália országos gyűjteménye olyan mértékben önellátó, amennyire a tagkönyvtárak ezt lehetővé tudják tenni, és a könyvtárközi kölcsönzés rendszere biztosítja a jogos és hatékony hozzáférést az ország határain belül.

A gyakorlatban nem létezik teljes önellátás, minden könyvtár igénybe veszi a könyvtárközi kölcsönzést. Állandóan visszatérő probléma, hogy a nagy könyvtárak támogatják a kisebbeket, és ez náluk vezet pénzsűkéhez. *P. R. Paustian* 1981-ben statisztikai vizsgálatot folytatott annak a feltevésének bizonyítására, hogy minél nagyobb egy könyvtár állománya, annál nagyobb a valószínűsége, hogy valaki kölcsön fog kérni tőle; és fordítva, minél kisebb az állomány, annál valószínűbb, hogy kölcsönözni kell valakitől.

Az azóta eltelt évtized alatt nem változott az önellátás alapvető hipotézise; az egyetemi könyvtárak továbbra is ezt tartják ideálisnak, ezért érdemes a kérdést újból vizsgálni. *Paustian* bizonyos fokig nyilvánvalónak találta, hogy a magukat önellátónak tekintő, nagyobb könyvtárak arányosan legalább annyit kértek kölcsön, mint a kisebb egyetemi könyvtárak. Annak bizonyítására, hogy az önellátás koncepciója még érvényes, *Paustian* módszerét két ausztrál egyetemi könyvtári adatgyűjteményre alkalmazták. *Paustian* a könyvtárközi kölcsönzést annak mérésére használta, mennyire megfelelő az állomány. A későbbi kutatásban átfogalmazták az alapkérdést arra, hogy csökkenhet-e egy önellátó állományt építő könyv-

tárnak a kölcsönzési igénye. Ha a válasz igen, akkor az önellátó könyvtárnak idővel nem lesz több könyvtárközi kérése, ez azonban a valóságban soha nem alakul így. Ha azonban az állományépítés képes redukálni a kölcsönzési igényeket, akkor ezek számának az állomány növekedésével párhuzamosan kell csökkennie.

Paustian és az újabb kutatások eredményei

Paustian az *amerikai egyetemi könyvtáraknál* az 1973–1974-es és az 1977–1978-as tanévek közötti időszak statisztikai adatait vizsgálta. Az adatokat a Kutató Könyvtárak Egyesülete gyűjtötte össze. Figyelembe vette mind a könyvtárközi kérések, mind a kölcsönzések számát. A tíz évvel később folytatott kutatásokhoz összehasonlítási alapként csak a könyvtárközi kérések számát használták fel. A korrelációs analízis módszerével végzett számítások azt mutatták, hogy a kérések száma pozitív korrelációban áll az állomány nagyságával, de ez a korreláció nem erős.

Újabb vizsgálatokat az *ausztráliai egyetemi könyvtárak* 1984–1989 közötti adataival végeztek. Ezek a számítások ugyancsak pozitív korrelációt mutattak a kölcsönzési igények és az állomány nagysága között, de a korreláció sokkal erősebb volt, mint korábban.

Az eredmények megerősítették *Paustian* állítását, hogy az egyetemi szférában nem létezik önellátó könyvtár. A *többi könyvtártípust* illetően azonban megválaszolatlan maradt a kérdés. Ha a válasz igen, akkor a sokat kölcsönző kis könyvtárakat alkalmatlanoknak kell tekinteni, ha azonban a könyvtárközi kérések száma ezekben a könyvtárakban is pozitívan korrelál az állomány nagyságával, akkor levonhatjuk azt a következtetést, hogy a könyvtárközi kérések száma általában összefügg az állományépítéssel.

Ezért az *összes ausztráliai könyvtártípus* adatai alapján ismételt elvégezték a korrelációs elemzést. A számítások során figyelembe vették a könyvtár látogatóinak számát azokon a településeken, ahol a közkönyvtár található, mert nem találtak olyan összefüggést, mint az egyetemi könyvtárak esetében (hallgatók száma – az egyetem költségvetése – a könyvtár gyarapítási kerete). Mivel a vizsgálatokat különböző adatsorokkal is elvégezték, le lehet vonni azt a következtetést, hogy – legalábbis az ausztrál könyvtáraknál – az állományépítés nem csökkenti a könyvtárközi kérések számát. Az újabb vizsgálatok azért is mutatnak nagyobb értékeket, mert *Paustian* vizsgálataiba csak az egymillió kötetnél nagyobb állományú egyetemi könyvtárakat vonta be, amelyek közül

néhány a világ legnagyobb könyvtárai közé tartozik. A számítások csak ezeknél a könyvtáraknál mutatnak gyenge és negatív korrelációs együtthatót, ezért elképzelhető, hogy a kisebb állományú könyvtárak esetében erősebb korrelációs együttható adódik.

Következtetések

Paustian arra a feltevésre hivatkozott, hogy a nagy könyvtárak vezetői szerint könyvtárközi kölcsönzéseik a „nem megfelelő” állományokat támogatják. Hasonló álláspontra jutott a könyvtárközi kölcsönzésről tartott ausztráliai tanácskozás is azzal, hogy ez elsősorban a nagy könyvtárakat érinti, amelyek hálózati szolgáltatókká válnak.

A számításokból levonható első következtetés az, hogy a könyvtárközi kérések száma az állomány növekedésével nem csökken. A valóságban úgy tűnik, hogy minél nagyobb az állomány, annál több a könyvtárközi kérés egy bizonyos határig, azon túl a nagyon nagy állományú könyvtárak arányosan kevesebbet kérnek.

Paustian a könyvtárközi kéréseket és kölcsönzéseket mint az állomány megfelelőségére jellemző mutatót vizsgálta. Ugyanakkor az egyetemi könyvtáraknál az állománynagyság és a könyvtárközi kölcsönzési kérések között mutatkozó erősen pozitív korreláció kétséget ébreszt afelől, hogy a nagyszámú kérés nem megfelelő állományra utal.

Az egyetemi könyvtárak körében végzett felmérések azt mutatták, hogy a nagy könyvtárak egyben a nagy igénylők is, akik a kérések egyharmad részét egymásnak küldik, azaz önellátó hálózatot alkotnak. Panaszaik, hogy nem megfelelő állományokat támogatnak, inkább az egyéb könyvtártípusokra vonatkoznak. A végeredmény az, hogy bármely típusú is a könyvtár, és bármekkora az állománya, a könyvtárközi kérések száma pozitív korrelációban van az állomány nagyságával.

Ha a könyvtárközi kérést az információelérési paradigma embriójának tekintjük, akkor úgy tűnik, hogy a paradigmaváltás néhány évtizede fennáll. A

teljesen elektronikus információelérés paradigmája (a folyóirat nélküli könyvtár szélsőséges esetével) sokkal több külső forrásra támaszkodik, mint a könyvtárközi kérések. Ez utóbbi elnevezése is megtévesztő, mivel a könyvtárközi kérések nagy része fénymásolatra irányul. Lehet, hogy ez a téves elnevezés elrejtette a paradigma alkalmazásának fokát az összes ausztrál könyvtár tekintetében. Az egyetemi könyvtárak és felhasználóik felkészültségét az információelérési paradigma fogadására bizonyítja az a lelkesedés, amellyel az egyetemek birtokba vették az AARNeten (az Internet ausztráliai összetevője) az Ausztrál Egyetemi Könyvtárosok Tanácsa által kísérletileg indított dokumentumküldő szolgáltatást.

Ha beigazolódik, hogy az önellátó könyvtár koncepciója nem létezik, akkor sem nyilvánvaló, hogy tanácsos a teljes információelérési paradigma alkalmazása. A történeti adatok vizsgálata azt mutatja, hogy a kéziratokat a nyomtatás váltotta fel a 15. században olyan mértékben, ahogy korábban nem is feltételezték. Teljesen valószínűtlen, hogy a teljes információelérési paradigma korunkban globálisan megvalósul; túl sok tehetetlenségi erő működik a nyomtatott kiadványok iparában. Ebbe beletartozik az elektronikus információforrások eléréséhez szükséges technológia alkalmazásba vétele, amely meghatározza a piacot, az árat, és végül terjedését az információs iparban.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy az itt leírt vizsgálatok mindössze két ország adataira támaszkodtak, és azok sem voltak a legfrissebbek. Az eredményeket sokféleképpen lehet magyarázni, megerősítésük mellett érdemes az igények felmerülésének okát is vizsgálni.

/EXON, F. C. A.–PUNCH, K. F.: The self-sufficient library collection: a test of assumptions. = Journal of the American Society for Information Science, 48. köt. 1. sz. 1997. p. 11–16./

(Viszocsekné Péteri Éva)

Elektronikus folyóiratok: virtuális folyóirat-állomány a zürichi műszaki főiskola könyvtárában

Az elektronikus folyóiratok előnyeit (gyorsaság, helytől és időtől független hozzáférés, kulcsszavas keresés, hyperlinkek) elsőként a kiadók ismerték fel. A felsorolt pozitívumokat a könyvtárak is elismerik, azonban elsősorban a gomba módra szaporodó szakfolyóiratok és a korlátozott költségvetés közötti ellentmondás feloldását várják tőlük. Jóllehet az elektronikus folyóiratok hosszú távú használata és megőrzése, valamint a tudományos világ

kommunikációs szokásaira gyakorolt hatása a még vitatott kérdések körébe tartozik, az elektronikus kiadványok exponenciálisan szaporodó száma miatt a nagyobb könyvtáraknak vállalniuk kell a kihívást.

A zürichi Szövetségi Műszaki Főiskola (Eidgenössische Technische Hochschule = ETH) Központi Könyvtára európai viszonylatban az első között, 1996 májusától biztosítja felhasználói szá-